

Een volk dat voor tirannen zwicht ...

De oorlog van Henk van Randwijk

Peter Bak

Eburon
Utrecht 2024

ISBN 978-94-6301-511-0

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: R. Frings/ANP Foto/Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid

© 2024 Peter Bak. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Woord vooraf	7
1 Drie dichtregels op een bakstenen muur	11
2 Toen kwam de oorlog	23
3 Geen volk van samenzweerdere	35
4 Het sprookje van de onschuld	41
5 Niets nieuws onder de zon	47
6 Nederlandere!	57
7 Een witte adelaar voor een celraam	69
8 Waar bleef je dan zelf met al je idealen?	79
9 De zomer van 1942	89
10 Van goed en kwaad – en dit soort mensen	97
11 ‘Het licht van de lamp straalt ijzige kou uit’	105
12 Uitleggen wat niet uit te leggen is	115
13 ‘Als de wil maar even sterk was als die van de Duitserse...’	125
14 Zonder naam	133
15 ‘Ze zijn nog onder ons’	143
16 Had hun dood zin?	155
17 Wie zijn we?	167
18 Van grote en kleine dingen	179
19 Helden of schapen?	187
20 Zo was de bevrijding	195
21 Aan het Havenpad	199
22 In de schaduw van gisteren	207
Woord achteraf	217
Dankbetuiging	225
Noten	227
Register	237

Woord vooraf

WIE EEN BOEK over een boek schrijft moet ervoor waken dat schrijven niet overschrijven wordt. Dat gevaar is nog groter als de schrijver van het boek waarover je schrijft zijn vak verstaat. Voor je het weet rijgen de citaten zich aaneen en verdwijn je zelf als schrijver van het papier. Henk van Randwijk was zeker een begenadigd schrijver. Geen groot stilist, maar wel een auteur wiens woorden als meteorieten konden inslaan. Hij had iets overdonderends over zich, niet alleen in geschrift. ‘Wat Van Randwijk te zeggen had,’ aldus zijn biografen, ‘valt niet los te zien van de manier waarop hij het zei.’ Die manier was emotioneel en intens – en altijd direct. Van ergens doekjes omheen winden hield Van Randwijk niet. Wat hij schreef was niet bedoeld voor een rustig momentje onder de schemerlamp. In 1967 stond op het omslag van het boek waarover dit boek gaat: ‘*In de schaduw van gisteren* is geen leesstof, zoals de auteur zelf ergens schrijft, maar het betekent een hellevaart’.

Aanvankelijk was *In de schaduw van gisteren* zelfs geen boek. Het was de titel van een serie artikelen over de Duitse bezetting die Van Randwijk tussen 1960 en 1965 voor *Algemeen Handelsblad* schreef. De artikelen gingen veelal over gedenkwaardige oorlogsgebeurtenissen en hadden een chronologisch verloop. In deze zin was de ondertitel van het boek waarin de tachtig artikelen in 1967 werden gebundeld helemaal op zijn plaats: ‘Kroniek van het verzet 1940-1945’. Maar in een ander opzicht was de ondertitel onjuist. In een kroniek heeft het geschrevene geen onderlinge samenhang. Een kroniek bestaat uit losse vertellingen. Van Randwijks tachtigdelige bezettingsfeuilleton kent daarentegen drie onmiskenbare thema’s: het falen van de gevestigde orde, de passiviteit van de bevolking en – mede als gevolg daarvan –

het wegvoeren van meer dan honderdduizend joodse medeburgers. Zie hier: Van Randwijks 'hellevaart'.

Wie een boek over een boek schrijft moet aan het 'origineel' iets hebben toe te voegen: hoe meer hoe beter. De fatale vraag 'wat hebben we er eigenlijk aan' of 'wat voegt het toe' is snel gesteld. Het antwoord zal afhangen van de kennis en het geduld van de lezer – en natuurlijk ook van de inhoudelijke en stilistische vaardigheden van de schrijver. Die heeft zelf een ander beeld van Van Randwijk gekregen. Diens kijk op het Nederlandse volk gedurende de bezettingsjaren was veel negatiever dan ik had verwacht, op het bijterige en beschuldigende af. Ook trof me hoezeer de man die eens een groot verzetsleider heette te zijn, en misschien wel *de* leider van het verzet is geweest, zichzelf tijdens en na de oorlog is kwijtgeraakt. En zichzelf mogelijk weer heeft teruggevonden in het verzetsfeuilleton dat hij tussen 1960 en 1965 in *Algemeen Handelsblad* schreef – en dat in 1967 postuum in boekvorm verscheen: het boek waarover dit boek gaat.

Wat hij zelf van mijn boek zou hebben gevonden? De contextuele bedding die het aan zijn bezettingskroniek geeft zal hij hebben toegejuicht. Een van de redenen dat Van Randwijk publicatie in boekvorm afhiel was namelijk dat zijn tachtigdelige relaas – vond hij – meer toelichting en uitleg nodig had. Maar daarmee leek hij niet al te veel haast te maken, en of het ooit zover zou komen was twijfelachtig. Zijn dood, in mei 1966, baande voor het boek alsnog de weg. Dat klinkt wrang, maar het is de waarheid. Ook wrang: misschien was het wel gepast dat zijn weduwe het eerste exemplaar in ontvangst nam. Eenendertig jaar lang leefde Ada van Randwijk-Henstra in de slagschaduw van een man die kritisch en veeleisend was, ijdel maar ook verlegen, moedig en niet minder bang; die voortdurend overdruk en dus vaak moe en prikkelbaar was, en ook terneergeslagen; die heel veel wist en vaak overtuigd was van zijn eigen gelijk, maar die ook een geboren twijfelaar was: een zoeker die wist dat wat hij zocht eigenlijk niet te vinden was. In zo'n vat vol tegenstrijdigheden zou je als echtgenote bijna kopje-ondergaan.

Ada van Randwijk nam *In de schaduw van gisteren*, het boek van haar echtgenoot, op 20 november 1967 in ontvangst. Toen was ik, op

een dag na, vier jaar oud. Ik las het boek in 1989 voor het eerst, 25 jaar oud. Ik wist niet goed wat ik met het boek aan moest. Was dit nou onze oorlog? Ik las het boek meer dan 25 jaar later opnieuw en vond het geweldig. Ik spélde het boek in 2023 en las, voor de zekerheid, ook de originele artikelen in *Algemeen Handelsblad* – en schreef er een boek over. Ik zeg nu niet: zo is onze oorlog geweest. Ik zeg: zo is de oorlog van Henk van Randwijk geweest, en ook de oorlog *in* Henk van Randwijk. Die tachtig Handelsbladartikelen, geschreven tussen december 1960 en mei 1965, zijn ook een vorm van zelfanalyse geweest – en daardoor eens te meer een ‘hellevaart’. De wereld was na mei 1945 niet beter geworden, hijzelf evenmin.

Van Randwijks oorlog begon op 10 mei 1940, rond vier uur ‘s morgens, toen hij het bombardement op Schiphol hoorde en zag. Zijn oorlog eindigde op 13 mei 1966, toen hij stierf.

Peter Bak

Sint-Pancras, 10 februari 2024

Drie dichtregels op een bakstenen muur

OP ZATERDAG 10 MAART 1945, wanneer de bevrijding nog ver weg lijkt en de honger voor een catastrofe dreigt te gaan zorgen, valt de Sicherheitsdienst een woning aan de Amsterdamse Stadhouderskade binnen, nummer 56. De woning, ter hoogte van het Weteringplantsoen, is het hoofdkwartier van Groep 2000. De verzetsorganisatie telt bijna honderdvijftig mannen en vrouwen die meer dan vierduizend onderduikers verzorgen. Groep 2000 kent een strikte hiërarchie en bestaat bij de gratie van codes. Die staan in een register dat sinds begin 1945 op het hoofdkwartier aan de Amsterdamse Stadhouderskade wordt bewaard. Om dat register te kunnen raadplegen is een codesleutel nodig. Sleutel en register kun je natuurlijk, omwille van de veiligheid, het beste op verschillende plaatsen bewaren, maar kennelijk is in Groep 2000 toch iets van gemakzucht of zorgeloosheid geslopen. Wanneer de Sicherheitsdienst op 10 maart 1945 het adres aan de Stadhouderskade binnenvalt is de codesleutel daar ook, in een kistje dat onder een drempel is verborgen. Als de SD het kistje vindt is de ramp niet te overzien.

Op 11 maart 1945, een dag na de inval, gaan vier leden van Groep 2000 naar Stadhouderskade 56. Er wordt op ze gewacht: de SD heeft zich er geïnstalleerd. Er ontstaat een vuurgevecht dat een van de SD'ers het leven kost. Wraak laat niet lang op zich wachten. De volgende morgen, rond negen uur, beginnen Duitse soldaten, komend vanuit de Ferdinand Bolstraat en de Vijzelstraat, passanten aan te houden, jong en oud. Ze worden naar de rand van het Weteringplantsoen gedreven. Ook worden, al even lukraak, bewoners uit hun huizen gehaald. Dan komen vrachtwagens aanrijden. Daarin zitten dertig 'Todeskandidaten':

gearresteerde verzetsstrijders die na een aanslag of sabotagedaad zullen worden gefusilleerd, als represaille en ter afschrikking.

Tien gevangenen worden op een rij gezet, met hun rug naar een hoop vuilnis en daarachter de Singelgracht, die het Weteringplantsoen van de Stadhouderskade scheidt. Hun namen worden voorgelezen. Vervolgens richten de soldaten van het executiepeloton hun geweren en schieten op bevel. Dan worden de volgende tien gevangenen op een rij gezet, daarna ook de laatste tien. Els Eilers, op tien dagen na dertien jaar oud en leerling van het Barlaeusgymnasium, is een van de bijeengedreven Amsterdammers die hebben moeten toekijken. Vijftig jaar later heette ze Els Borst-Eilers en was ze een bekende Nederlander: minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. 'Als je je hoofd wegdraaide kreeg je een tik,' vertelde ze over die traumatische maandagochtend in het Weteringplantsoen. Dus had ze haar hoofd zo recht mogelijk gehouden, maar haar ogen had ze gesloten: 'Toen ik weer keek lagen ze daar.'¹

1.1 Mei 1970: de vijfentwintigste verjaardag van de bevrijding. In het Amsterdamse Weteringplantsoen onthult Ada van Randwijk-Henstra de drie dichtregels van haar in mei 1966 overleden echtgenoot. FOTO NATIONAAL ARCHIEF/COLLECTIE SPAARNESTAD/ANEFO/JOOST EVERS

Negen jaar later, in 1954, werd op de plek van de dertig vermoorde mannen een monument onthuld: 'De gevallen hoornblazer'. De plechtigheid vond plaats te midden van motorisch gerucht: het Amsterdamse verkeer had zich van het Weteringplantsoen meester gemaakt. Er was, in het verlengde van de Nieuwe Vijzelstraat, een weg dwars door het plantsoen aangelegd: de Weteringlaan. Aan de westkant ervan lag het Eerste Weteringplantsoen, met daarin de plek van de dertig doden van 12 maart 1945. Aan de andere kant van de Weteringlaan lag het Tweede Weteringplantsoen. Dat kreeg in 1970 ook een monument. Bij de speelplaats in het plantsoen, op een lange muur van bakstenen, werden drie dichtregels aangebracht:

*een volk dat voor tirannen zwicht
zal meer dan lijf en goed verliezen
dan dooft het licht...*

De regels werden op 2 mei 1970 onthuld door Ada van Randwijk-Henstra. Ze was de weduwe van de dichter van de drie regels: Henk van Randwijk, die tijdens de Duitse bezetting aan het hoofd had gestaan van verzetsblad *Vrij Nederland*. Blad en leidsman konden bij de bevrijding op een enorme reputatie bogen. Zijnde *de* stem van het verzet sprak Van Randwijk op 9 mei 1945, op de Dam, een uitzinnige menigte toe: 'Amsterdammers!!! Wij zijn vrij!!!' Eerder die negende mei waren in het Weteringplantsoen de dertig doden van de twaalfde maart herdacht. Ook Van Randwijk woonde de plechtigheid bij. Onder de gefusilleerden waren meerdere verspreiders van *Vrij Nederland* geweest.

De roem van het blad en zijn leidsman duurde niet lang. Van Randwijk beschouwde de vijf bezettingsjaren als een waterscheiding. Vooroorlogs Nederland, met zijn massale werkloosheid en wijdverbreide hokjes- en schotjesgeest, had voor hem afgedaan. Vijf mei 1945, bevrijdingsdag, was de geboortestonde van een nieuw en saamhorig Nederland. Iedereen vrij en gelijk, en allemaal even rijk – tenminste: zo'n beetje.

Algauw raakte Van Randwijk gedesillusioneerd, want Nederland pakte gewoon weer de draad van 9 mei 1940 op. Hij liet zijn frustraties de vrije loop, zowel in de kolommen van *Vrij Nederland* als op de

burelen van het weekblad. Redactieleden liepen weg, lezers zegden hun abonnement op. Dat Nederland zich ook nog eens doof hield voor de roep om zelfstandigheid van Indië maakte Van Randwijk nóg verbeterener. Vrijheid en gelijkheid waren toch waarden die wereldwijd golden? Dat Nederland in de zomer van 1947 zelfs besloot het gezag in Indië gewapenderhand te herstellen was volgens Van Randwijk een nationale schande. In *Vrij Nederland* trok hij fel van leer: ‘Omdat ik Nederlander ben, zeg ik “nee!” tegen het geweld dat thans door ons in Indonesië gepleegd wordt.’ Hoe bestond het toch dat een land, nog maar twee jaar eerder bevrijd van een misdadig regime, nu zelf de knoet van onderdrukking had opgevat? Van Randwijk benadrukte weliswaar de Nederlandse regering allerminst te willen gelijkstellen aan Hitlers naziregime, maar die nuancering ging in al het tumult verloren. ‘Henk werd voor landverrader uitgekreten,’ zei Ada van Randwijk later.

De rel kostte *Vrij Nederland* opnieuw abonnees, maar de grootste schade was intern. Het artikel ‘Omdat ik Nederlander ben’ was – niet voor het eerst – een eenmansactie van Van Randwijk geweest. Redactie en stichtingsbestuur had hij niet van zijn brisante artikel op de hoogte gesteld. Dat een weekblad wel eens het beste kon gedijen als gesamtwerk kwam niet in de voormalige onderwijzer op. *Vrij Nederland* was als vroeger het schoolbord: meester Van Randwijk schreef de zinnen op het bord, de leerlingen schreven het na. Een personele leegloop werd na zijn geruchtmakende Indië-artikel weliswaar voorkomen, maar het gedurende de oorlogsjaren door *Vrij Nederland* verworven prestige was vervlogen. Wat voor Van Randwijk restte was frustratie: gefnuikt idealisme. In 1950 trad hij terug als hoofdredacteur. Hij bleef artikelen schrijven, maar dat was geen lang leven beschoren. De rek was eruit. De verzetsheld, die in 1941 bij *Vrij Nederland* betrokken was geraakt, vertrok in 1952 met stille trom.

In de jaren die volgden lag Van Randwijks werkterrein buiten Nederland. De rusteloze en onvermoeibare wereldverbeteraar, opgeleid als onderwijzer, werd uitgever van les- en studieboeken voor onderontwikkelde landen. Indonesië, eind 1949 onafhankelijk geworden, werd de belangrijkste markt. Dat kwam ook in de naam van de uitgeverij, De Brug-Djambatan, tot uiting. Djambatan was

Maleis voor brug – en die wilde Van Randwijk, met educatieve boeken als bouwstenen, tussen de rijke en de arme wereld slaan. De eerste jaren was de uitgeverij min of meer rendabel, maar weldra begon Van Randwijks idealisme, met gebrekkig zakelijk inzicht als keerzijde, hem weer parten te spelen. Hij weigerde alleen om het geld boeken uit te geven. Hij moest er zelf ook iets in zien. In boekenland is het echter een wet van Meden en Perzen dat uitgevers bij wie de eigen smaak de boventoon voert vroeg of laat de deuren kunnen sluiten. Goed ondernemerschap staat al evenzeer op gespannen voet met het in belangrijke mate afhankelijk zijn van één markt. In 1957 verbrak Indonesië de diplomatieke banden met Nederland. Boeken van De Brug-Djambatan kwamen de voormalige kolonie amper meer in. Eind jaren vijftig leidde Van Randwijks uitgeverij een kwijnend bestaan. De grote verzetsman van weleer leek voor de vergetelheid voorbestemd.

Televisie werd zijn redding. Voor het nieuwe medium leek Van Randwijk wel geboren. Hij werd, even welbespraakt als charismatisch en nooit om een mening verlegen, de gevierde man van het panelprogramma *Welbeschouwd*. Het werd uitgezonden tussen 1959 en 1962 en kan als de moeder van alle *talkshows* worden beschouwd. Honderdduizenden Nederlanders maakten – opnieuw of voor het eerst – kennis met de man die een van de grootste verzetsleiders was geweest. En die in een van de uitzendingen, begin 1960, opmerkte: 'De ware geschiedenis van Nederland in oorlogstijd is nog steeds niet geschreven en zal ook wellicht nooit geschreven worden.' Chris Stekete, de hoofdredacteur van het chique-liberale *Algemeen Handelsblad*, reageerde meteen. Mocht Van Randwijk zelf een aanzet tot de geschiedschrijving van de jaren '40-'45 willen geven, dan was hij bij het *Handelsblad* van harte welkom. Viereneenhalf jaar lang, van december 1960 tot mei 1965, meestal om de twee weken, vulde Van Randwijk een halve pagina van het zaterdagkatern. Hij ondertekende de kroniek met zijn verzetsnaam: Sjoerd van Vliet. De titel van de kroniek luidde: 'In de schaduw van gisteren'.

Het oorlogsfeuilleton trok wijd en zijd de aandacht, ook van uitgevers die de artikelen in boekvorm wilden laten verschijnen. Het boek, ook *In de schaduw van gisteren* geheten, verscheen eind 1967,

anderhalf jaar na Van Randwijks dood. ‘Het is triest om het te moeten constateren,’ luidde de eerste zin van het Woord vooraf, ‘maar het is niettemin de waarheid: als H.M. van Randwijk alias Sjoerd van Vliet was blijven leven, zou deze “kroniek van het verzet 1940-1945” nooit zijn verschenen als boek, of – op z’n gunstigst – vele, vele jaren later.’ Van Randwijk had uitgevers voortdurend op grote afstand gehouden: hij vond zijn epistels nog lang niet drukwaardig. Er moest nog van alles worden gecontroleerd, bijgevoegd, aangepast, uitgelegd. Het kwam er niet meer van. Van Randwijk, lichamelijk opgebrand, stierf op 13 mei 1966, 56 jaar oud.

Zijn weduwe gaf toestemming de artikelen te bundelen. Het boek beleefde herdruk na herdruk. De druk die in 1970 verscheen kende een enorme oplage en een rood-wit-blauwe omslag. Het Nationaal Comité ‘25 jaar bevrijding’ stelde scholen in de gelegenheid het boek tegen gereduceerde prijs aan te schaffen en uit te delen aan hun leerlingen vanaf vijftien jaar. Van Randwijk werd in 1970 ook met een monument geëerd: die drie geweldige dichtregels op de muur in het Tweede Weteringplantsoen in Amsterdam. Vijfentwintig jaar nadat Hendrik Mattheüs van Randwijk nog geen kilometer noordelijker, op de Dam zijn *finest hour* had beleefd (‘Wij zijn vrij!!!’), stond zijn statuur als een van Nederlandse grootste verzetsmensen weer recht overeind.²

Toen in mei 1970 meer dan honderdvijftigduizend middelbare-schoolleerlingen met Van Randwijks boek thuishkwamen, zat ik op de kleuterschool. Jaren later, in 1989, kocht ik het rood-wit-blauwe boek in een Alkmaars antiquariaat. Ik kocht het boek niet zomaar. Een paar maanden eerder, ter gelegenheid van het heuglijke feit dat ik was afgestudeerd, had ik mezelf de in 1988 verschenen biografie van Van Randwijk cadeau gedaan. De beide auteurs, Gerard Mulder en Paul Koedijk, hadden een pil van meer dan achthonderd pagina’s geproduceerd. Die verslond ik: goed geschreven, geweldig verhaal. Vervolgens begon ik met hoge verwachtingen aan Van Randwijks *In de schaduw van gisteren*. Het boek stelde me teleur: het was me te bespiegelend. Ik heb het niet uitgelezen.

Pas jaren later, na ook zelf over de oorlog te hebben geschreven, kreeg ik oog voor de grote waarde van het boek. Het biedt niet 'de ware geschiedenis' van Nederland in oorlogstijd: die zal – inderdaad – nooit worden geschreven. Maar *In de schaduw van gisteren* behoort wel tot een van de beste boeken die over de Duitse bezetting zijn verschenen. Van Randwijks boek is veel in één: memoires, geschiedschrijving, zelfonderzoek, eerbetoon aan gevallen verzetsstrijders, veroordeling van meelopers en lafaards. Het boek schuurt en ontroert. Het is een 'In memoriam' in veelvoud, een oorlogsmonument van dik driehonderd pagina's, maar ook een terechtwijzing van Nederland en zijn volk. Die verwoordt Van Randwijk niet zo massief als toen hij in de zomer van 1947 onze eigen oorlog in Indonesië hekelde. Zijn oorlogskroniek is subtieler van toon. De boodschap dat verreweg de meeste Nederlanders het hebben laten afweten vergt *close reading*. En ook de nodige kennis.

De middelbare-schoulerlingen die het boek in 1970 cadeau kregen zal de grondtoon van het boek zijn ontgaan. Hoevelen van hen zullen het boek hebben gelezen? En dan bedoel ik: útgelezen? De zware, donkere ondertoon was tweeënhalfjaar eerder, na de verschijning van de eerste druk, evenmin tot het gros van het journalistengilde doorgedrongen. Louis Sinner, van *Algemeen Dagblad*, was een van de weinigen die Van Randwijks boek van kaft tot kaft tot zich hadden genomen en de confrontatie met het gelezene werkelijk waren aangegaan. 'Deze kroniek zal door weinig Nederlanders met genoeg worden gelezen,' schreef Sinner eind november 1967. 'Er blijft weinig over van het heldhaftige vaderland.' Een schok was dat niet voor Sinner, die tot zijn dood, in 1979, een van de vaste recensenten van De Jongs geschiedwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog* zou zijn. In mei 1965 had Sinner zijn bespreking van Pressers *Ondergang*, het onthutsende relaas van 'de vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945', besloten met de bekentenis zelf ook vijf jaar lang op zijn handen te hebben gezeten: 'Ook ik behoor tot de generatie van ons volk die huiveringwekkend heeft gefaald.' Onder dat falen had Van Randwijks boek nog eens een dikke streep gezet.

Het was opvallend dat zelfs Bruins Slot, oprichter van verzetsblad *Trouw* en in de jaren zestig nog altijd hoofdredacteur van het blad, voorbijging aan de deprimerende boodschap van Van Randwijks kroniek. Bruins Slot schreef in 1967 de inleiding van het boek, een tekst die drie jaar later ook in de scholiereneditie stond. Bruins Slot ging amper op het boek zelf in: zijn zeven pagina's waren meer afleiding dan inleiding. Bruins Slot schetste Van Randwijks gepassioneerde strijd tegen onrecht, vóór en ná de oorlog. Aan diens engagement gedurende de bezettingsjaren meende Bruins Slot voorbij te kunnen gaan: 'Daarover handelt juist dit boek en ik behoef er dus niets over te zeggen.'³

In 1995, vijftig jaar na de bevrijding, beleefde Van Randwijks *In de schaduw van gisteren* zijn elfde en laatste druk.⁴ De tekst was ongewijzigd, maar de inleiding was nieuw en veel langer. Joop van Tijn, een verre opvolger van Van Randwijk als hoofdredacteur van *Vrij Nederland*, had er serieus werk van gemaakt. Van Tijn drong wél tot de deprimerende teneur van het boek door. Keer op keer, schreef hij, kwam Van Randwijk terug op 'de lamlendigheid van de gemiddelden, de niet-goeden en niet-fouten, de egocentrieci voor wie vijf jaren bezetting (wat iets anders is dan vijf jaar oorlog) een betreurenswaardig incident was.'

Van Tijns inleiding besloeg dertien pagina's. Dat hadden er wat mij betreft ook honderd mogen zijn, nog beter: tweehonderd. Van Randwijks biografen hadden een decennia eerder niet op tien pagina's meer of minder gekeken, maar over zijn bezettingskroniek, die een persoonlijke toonzetting had, waren ze opvallend kort van stof. Kennelijk was psychologische duiding hun fort niet. Van Tijn probeerde wél onder Van Randwijks huid te kruipen. Je krijgt bij lezing van *In de schaduw van morgen* het gevoel, schreef Van Tijn, 'dat de schrijver weinig achterhoudt, zichzelf uitlevert.' Bijna alles wilde Van Randwijk met de lezer delen: 'zijn gedachten en associaties, zijn meningen en zijn emoties, zijn driften en zijn serene kracht.' Juist! Ga verder! zou ik zeggen. Maar Van Tijn schreef een inleiding, geen boek.

Het boek van Van Randwijk is een spiegelbeeld in duplo. Alsof je, aldus Van Tijn, door een raam naar de overkant kijkt en via dat raam aan de overkant weer bij jezelf naar binnen kunt kijken. Aflevering vijf van Van Randwijks kroniek, bijvoorbeeld, verscheen in *Algemeen Handelsblad* van 18 februari 1961: daarin schreef hij over de Februaristaking van 1941. De aflevering van 4 mei 1963 ging over de April-meistakingen van 1943, de laatste aflevering van 8 mei 1965 over de bevrijding. Telkens ging Van Randwijk twintig jaar in de tijd terug. Maar al te strikt was hij daar nu ook weer niet in. Gebeurtenissen uit het verleden relateerde hij graag aan het heden – en andersom: spiegelbeeld in duplo.

Van Randwijk schreef over Adolf Hitler en Rolf Hochhuth, auteurs van respectievelijk *Mein Kampf* en *Der Stellvertreter*. Hochhuths toneelstuk, dat in 1963 in première ging, was een aanklacht tegen paus Pius XII. Christus' plaatsvervanger zou hebben nagelaten zijn stem te verheffen tegen de 'Endlösung der Judenfrage', die Hitler in *Mein Kampf* al had aangekondigd. Van Randwijk wijdde mooie alinea's aan zijn collega-onderwijzer Henk Kooistra, belichaming van het heilig amateurisme van het vroege verzet. Kooistra stierf in kamp Gross-Rosen: 4 augustus 1942, 22 jaar oud. Bikkelhard was Van Randwijks oordeel over jonkheer Dirk de Geer, Nederlands eerste premier in ballingschap. Die hield het in Londen niet uit en koos het hazenpad. De Geer kon begin 1941, met hulp van de Duitsers, alweer comfortabel de benen onder de huiselijke tafel in Den Haag steken.

Van Randwijk schreef ook over Schiedammer Bernard IJzerdraat en Argentijn Ricardo Klement, over het Atlantic Charter en de NAVO, over zijn vrienden Harmen van der Leek, Isaac Blitz en Henk Hos, en over een bakker uit Amsterdam-Zuid met wie hij in de gevangenis zat en die hem de kneepjes van het ijsmaken bijbracht. Ook schreef hij over een prachtige zomer waarin treinen met dagjesmensen naar Zandvoort en Scheveningen reden, en andere treinen naar Westerbork...

Al dat geschrijf, dat hem dikwijls aangreep ('het is een hellevaart'), is eind 1960 begonnen, de dagen voor kerst. Het door de katholieke politicus Jan de Quay geleide centrumrechtse kabinet is juist gevallen. In Hilversum, Theater Gooiland, zingt cabaretier Wim Kan 'Lijmen Jan,

lijmen Jan'. In Amsterdam, Stadionkade 88 drie hoog, is het weer oorlog. Die woedt 's nachts. Aan een bureau zit een breedgeschouderde, 51-jarige man met een expressief gezicht en strak achterover gekamd haar. De rook van zijn sigaret kringelt speels, de typemachine ratelt gestaag, het schijnsel van de bureaulamp is geel. Henk van Randwijk heet weer Sjoerd van Vliet, maar hij schrijft geen artikel voor *Vrij Nederland*. Hij schrijft aflevering één van zijn verzetsepos dat op 24 december 1960 in Supplement zal staan, de zaterdagbijlage van *Algemeen Handelsblad*.

Vier jaar en vijf maanden heeft Van Randwijk met de doden van toen geleefd. In zijn laatste oorlogsnacht, werkend aan zijn tachtigste artikel dat voor de krant van 8 mei 1965 is bestemd, ziet hij de dertig 'Todeskandidaten' van het Weteringplantsoen weer staan. 'Op een vuilnisbelt, midden in de stad, werden Nederlanders gefusilleerd,' tikt

1.2 Op 12 maart 1945 werden in het Weteringplantsoen dertig Todeskandidaten gefusilleerd. Twee Amsterdammers legden er een paar uur later het rood-wit-blauw neer. 'En ineens was het een monument...' FOTO © CAS OORTHUYNS/NEDERLANDS FOTOMUSEUM